इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ धुळें.

—: हस्त लिखित ग्रंथ संग्रह :—

ग्रंथ क्रमांक ५३१ वे १११ [३६७]

ग्रंथ नाम पञ्चीकरण.

विषय म. वेदांत.

" Joint project of Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan Mumbai."

क्रं. नं. २८

वेदांत ~~वेदां~~

मराठी

लक्ष्मणकृत पंचीकरण अभंग

कर्ता काशीनाथ देव

४३४व : ७८

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

२११

अभंगसंख्या ११२

(1) तुझ्यातरीतोबाउलाकामतुझा॥१॥रुद्रअहंकारचंद्रतुझेमनअविद्याकरूनिखेळतोसि॥२
जागृतस्वप्ननिद्राअवस्थाह्यातिन्हि॥तुझाचिंतामणिब्रह्मादिक॥३॥अग्नितेजअसेसूर्य
हानयन॥मुखादिकस्थानेवर्णचारी४स्वर्गहामस्तकपोटरसातळचरणपाताळादेवा
तुझे॥५॥नक्षत्रेहिदंतदाढाग्रहगण॥पर्जन्यतेज्ञाणवीर्यतुझे॥६॥वायुतुझाप्राणने
धर्म ऋतिअपान॥देवातुझेश्रवणदाहिदिशा॥ध्रुवहामुगुटशेषपादतळ॥सागरस्वक
ळमज्जा॥८॥वेदचारिवाचानाडीनदीसाऱ्या॥इच्छातुझीमायावृक्षरोम॥९॥तुझीनेत्रपा
तिदेवारात्रीदिन॥सत्वादिकजाणगुणलक्षे॥१०॥अणीकतेश्रेष्ठकोणतेपदार्थ॥ये
तितेसमत्वउपमाते॥११॥लक्षुमणम्हणेतुझावर्णना॥केलिगजाननायथामति॥१२॥
अथकिंचिन्मायावर्णयति॥श्लो॥मेघोवर्षयतेजलपरिश्चरयत्रापिभ्रमोकुतश्चाकारोभ्र
मतेरविस्तुसततंसत्तास्तिथाकस्यही॥नित्यंभूमितलेभवंतिनविनानानापदार्थो
स्तथाकस्माडुद्भवतेइदंहरतिवाविश्वस्यणातानास्तिकः॥७॥अभंग॥ऐसाकितिअहे

(2)

मायेचा पसारा ॥ पारला विस्तार कोण तिचा २ येकेक पदार्थ पाहाता पाहाता ॥ पावे
अंतं नाही मन बुद्धि २ अघटीत करी अनुपम्य अहे ॥ दिसो निराहे अन्येरेकी ३ मोटे हे वाटले
पाहुनि आश्चिर्य ॥ यांतरे विचार कि ति घडे ॥ ४ ॥ उपाय हा नाहि लक्ष्मुमण ह्मणे ॥ श्रुती
३ स्मृतीमो न्यथा वल्या कि ॥ ५ ॥ अथ संक्षेपतः सृष्टिक्रमो वर्ण्यते ॥ श्लो॰ यस्मा द्धक्ष
प्रकृती पुरुषाभ्या माहान स्य ॥ गर्भे हंकारो भूत खकत्री खिन्नोव्यस्तनः सेहत
श्चे ॥ ब्रह्माडयज्ञठरगमही प्रष्टनिष्ट हि रिचे विश्वंशाश्वज्जयाति परमं ब्रह्म तत्वम
यं ॥ ८ ॥ अभं॰ सुध सत्व मळ ब्रह्म निर्विकार ॥ अनादिसाका माया तेथ ॥ १ ॥ माये पासो रणे माये
नि याज्जन्मे महत्तत्व ॥ तत्वी तो त्रिविध अहंकार २ सत्व रज तम गुण हे मुळिचे ॥ कर्मो चाल
मय ३ शुद्ध सत्व माया अविद्या कारण ॥ सर्वही निमार्ण तेथूनिया ॥ ४ ॥ अग्नीत
पलोह तद्वत चैतन्य ॥ चळे सनातन तीचे संगे ॥ ५ ॥ माया ढाई जेच ब्रह्म प्रति बिंबले ॥ इश्व ३
र टेविले नाम त्याचे ॥ अविद्येत जीव बिंबत्व पावले ॥ सर्व प्रसरले स्वकल्पित ७ ई
श्वराने सर्व शरीरे निर्मिलि ॥ जीवाने रेकलि वस्ती तेथे ॥ ८ ॥ स्वकीय स्वरूप ई

(2A)

श्वर जाणलो ॥ मायेत भ्रमत्तो जीव हाचि ॥ अहंते पासोन जल्मले अकाश ॥ मगप
वनासद्राव जाहाले ॥१०॥ पवनातेज तेजाउदक ॥ पचं पूर्णात्मक महीतेथे ॥११॥ पृ
थिवी पासोन अन्न उद्भवले ॥ रेत हे चि जाहाले अन्नाठाई ॥१२॥ रेता पासोन या पुरु
ष जल्मला ॥ भेद रेत याला काय असे ॥१३॥ लक्षुमण म्हणे उद्भवाचि गति ॥ असे आ
दी अंती शुद्ध सत्व ॥१४॥ अ॰ ब्रह्म रूप भूमी माया बिजाकार ॥ अंकुर इश्वर तयाठाई ॥१
त्रिविद्यात मूळ त्रीगुण खांदे ॥ पंच माहाभूते विस्तार हा ॥२॥ चवऱ्याऐसी लक्ष यो
निपाने यत्ते ॥ कर्मे ती फुल ती नाना तेथे ॥३॥ धर्म अर्थ काम मोक्षादिक फळे ॥ पाहा
चि सकळ येथे का वृक्षी ॥४॥ लक्षुमण म्हणे वृक्ष हा मोडला ॥ मग पैल्या ठाई काय उरे ॥
अथ पिंडो मति तथा जीवो सति च वर्णयति ॥ श्लोक ॥ ज्ञानेन ब्रह्मरूपत्वं धर्मेण सु
रूपता ॥ कामेन या संसृतिश्चारूपं तस्या तदाभ्यथा ॥१॥ अ॰ ज्ञाने करुनिया ब्र
ह्मरूप होतो ॥ देवत्व पावतो धर्मे करुनि ॥१ कामना संकल्पे जल्मा प्रतिये लो ॥

" Joint Project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

(3)

तदनुरूपदेतोयोनिप्रापि॥२॥देहचतुर्विधजारजअंडज॥स्वेदजउद्भीजमानसी
४ क ३ चवऱ्याऐंशीलक्षयोनिचेगणित्त॥जन्मअसंख्यातघडतीतेथे४ श्रेष्टत्मा
माणुसीमानवाचाजन्म॥होतसेउमजकैसापाहा॥५॥देहमानवाचापंचभूतात्म
क॥आयुष्यक्षणीतन्रातवर्षे मानाकेराहोतियेकाजीवामति॥तयाचिउत्प
त्तिआयका वि॥आकाशापासोनियेतोपवनात॥पावतोअभ्रततेथुनिया॥८॥
उदकहोउनिसंचरेमेघांत॥मगवृष्टिपातभूमिठाई॥९॥वृष्टिपासोनिधान्यां
तरेजन्म॥पाटिमागेकर्ममगलागे॥१०॥नानासर्वधान्येभक्षिताप्राणि॥पु
रुषकामिनिअवडीने॥११॥विर्यरजस्याचेउदरीजन्मते॥मगआटवितभोगद्व
छा॥१२॥होततोकर्मीसाराखिपुंनपुंसक॥उद्भवाचातेखजीवाचा॥१३॥लक्ष ४
मणमणह्मणेन्रोधहाजीवाचा॥करीतदेवाचापुर्वपुण्ये॥१४॥गर्भवासीप्रा
णिकैसासंचारतो॥कथाहोसांगतोऐकात्याचि॥१॥ऋतुमतिकांताहोता
हो

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(3A)

दिनसोळामेयींरागर्भोत्काउद्भवाचिर भोगइच्छाहोता पुरुष दिसेल॥अकृतीहोईल
तद्रुनूप३ चतुर्थदीवसीभोगेजोराहेलसत्वर मरेलजाणाखूणरे ४ विषमदीवसी
कन्याउद्भवेल॥पुत्ररेहोइलसंम दिनि५ वीर्यअधिकानेजन्मपुरुषाचा॥कन्यात्रो
णित्ताच्याअधिकाने६ दीनीसमहोताक्लिंबसंभवेल॥होतीलयमलवीरयखंडे ७
बुद्बुदासमानयेकपक्षअसे॥कृटिणहोतसेमासाभरे ८ दोनिमासामध्येनीरउ
नव्यात द्भवते॥ग्रीवातेफुटते तिसरेमासि॥त्वचासंभवतेचतुर्थमासांत॥रोमपाचव्यातन
खेहोति ९ अष्टममासिमुखनेत्रचक्षुघ्राण॥मगतेचवनसाततव्यातेअष्टमासि
बुद्धिसंपुर्णी॥करितोस्मरणजन्मांतरीचे॥११॥आधोमुखगर्भीदुःखप्राणीया
ते॥भोगावेलागतेनानापरि॥१३॥तेव्हाम्हणतसेऐरानानायोनि॥पाहिल्या
नयनीमातापित्ता॥१४॥गर्भवासाचेह्याडुःखचुकविन॥अताअभ्यासिनसां
ख्ययोग॥१५॥दशममासाचिछाया प्राप्तहोता॥मगमसुतता॥अलिसारस १६

माया
दुखगर्भीं तुनिबाहेर निघता ॥ मायुहा लागता विसरला ॥ २७ लक्षुमण ह्मणे ईश्वराची
५ घडलि कैचि हे चिनकळे कोणा ॥ २८ ॥ अभंग नाभिटाई मूळ सकळा नाडीचे ॥ बाहत्तर
रोगांचे वसतेस्थान ॥ हृदयकमळ असि अधोमुख ॥ सर्व सुखदुःख देहभोगि ॥ २
देहव्यापूनि यानाभिचा वरता ॥ कंदाचा खालता जीव असे ॥ ३ ॥ जनक समंधी अ
स्तीमज्जा वीर्य ॥ त्वचा मास होय जननीच ॥ ४ केश नाडी नखे गुण जनकाचे ॥ मृदुत्वमा
तेचे भेद रक्त ॥ ५ ॥ स्वकर्मे जनित धर्माधर्म द्वेष ॥ इंद्रिये आयुष्य सुखदुःख ॥ ६
चंचळ स्वभाव अखंड कन्येचा ॥ स्थिर पुरुषाचा गुण सदा ॥ ७ ॥ दोहद समई
इच्छा पूर्ण नोहे ॥ गर्भव्यंग होतसे जाण ॥ ८ ॥ मातेच्या अहारे गर्भ वाढतसे ॥ नाडी
श्राव असे नाभिटाई ॥ ९ ॥ देहाठाई रोमसाडेतीन कोटि ॥ नदी रूप नाडी वृक्ष
रोमा ॥ १० ॥ अंग संधी जाण अष्टोत्तर शत ॥ देहांत पर्वत अस्ती रूप ॥ ११ कंदा ५
खालि पिंड उर्ध्वे ते ब्रह्मांड ॥ तीन शत साठ अस्ती संख्या ॥ १२ पुष्ट कण मेरून

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(3A)

क्षत्रइंद्रिये॥ चक्षु प्रळयहोयनिंहीच॥ ३॥ द्वीपेंत्वचादिक घर्मादिक सागर॥
ब्रह्मांडशरीरसमानहे ~ संक्षेपहे केल्ले पिंडिचे वर्णन॥ [illegible] हेंचि पाहे णेल
क्षुमण गुरुकृपे॥ १५॥ अशनापिपासा प्राणाचे हे धर्म॥ मनाचे स्वधर्म शोकमो
ह ~ जरामरणादि [illegible] हे धर्म देहाचे॥ षडउर्मिचे लक्षणहे॥ २ असे षडरिपु
देहीकाम क्रोध॥ लोभमोह मद मत्सरादि ३ हे चि षड्रस अम्लतिक्त क्षार॥ जाण
वे मधुर कडुगोड ~ देह षड्विकार अस्ती विवर्द्धते॥ विपरीणमते विनस्यति ५
क्षीयते जायते लक्षुमण म्हणे॥ पदार्थ जाणा हे बो। लियेल्ले॥ ६॥ अ० पादा
दि जानु पृथ्वीचे स्थान॥ नाभिअवधि [illegible] जाण उदकाचि ~ नाभी
पासोनीयां हृदय पर्यंत सदोदित अग्नी तेथे॥ २ भ्रमध्ये अवघी पवनाचि वस्ति
॥ जाणावे पुढती अंतरीक्ष ३ पंचभूतात्मक म्हणे लक्षुमण॥ शरीर हे ण्जा
ण मायामय ४ अघ्रीं तळा खालि जाण वे अतळ॥ पादोर्ध्व वितळ देहि

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

पाहा १ स्थूल लउ स्पष्ट ई जंघात तळातळ ॥ जानु महीतळ रसातळ ॥ २ ॥ कटी तळ पाताळ नाभि त
भुर्लोक ॥ कुक्षी भुवर्लोक उदर स्वर्ग ॥ ३ ॥ वक्ष महर्लोक कंटि जनोलोक ॥ असेत पो त्यौ भुर्मध्यां का २
त ॥ ४ ॥ मुर्धीसि सत्यलोक ह्मणे लक्षुमण ॥ देही ही भुवने चतुर्दश ॥ ५ ॥ पृथ्वी पीत आप श्वेत
तेज रक्त ॥ वायु तो हरीत व्योम नीळ ॥ वर्ण हे भला चो सांगतो स्वभाव ॥ ६ ॥ का
अहंभाव जाणे निया ॥ पृथ्वि अन्न उदक द्रवत्व ॥ तेज ते उष्ण त्वच पळ वायु ॥ ३ ॥ ल
मण ह्मणे वाचे वर्णवेना ॥ अती सूक्ष्म आकाश ॥ ४ ॥ कुकुट अंडवत असे नाभी
स्कंध ॥ सर्व नाडीबंध मूळ तथे ॥ ५ ॥ जेसे मीन जाळ तेसे नाडीगण ॥ निर्मिला मायेन
ईश्वर सत्ते ॥ ६ ॥ सुष्मना नाडि नाभीकंदातनि ॥ भ्रुमर्ध्ये न्या पुनि पावलि ॥ ७ ॥ गंधारी यं
हस्ती नीजिव्हा नयनास ॥ पुषा श्रवणात अलंबुसा ॥ ८ ॥ सरस्वती नाडी जी वाल बोल
विते ॥ अन्न जे भक्षी जे विश्वोदरी ॥ ९ ॥ कंठपर्यंत ते पिते पयस्विनी ॥ शंखिनी पासो
नि होत असे ॥ १० ॥ नाभीकंदा खालि ती नवस ताती ॥ नामे सांगतो ती कर्मे ऐका ॥ ११
कुहु मळ स्यागराका शुक्र स्थात ॥ सीनीवालि मूत्र करविती ॥ १२ भुक्त अन्न रस घेउनि

(5A)

त्रां कि नि ॥ सर्वस्थाना लुनि पोचविले ॥ ३ कपाळ विवरी अम्रत द्रवते ॥ विरेकोझा
डिक फ़ादिक २४ सुषुम्णा ती श्रेष्ट ब्रह्मांडगामि नि ॥ आधारा पासो नि हंस रूपी ॥ २५ ॥
इडा पिंगळा त्या निचा आधाराने [illegible] ॥ प्राणा पान कर्में करीताति २६ लक्षु मणह्म
णे थोडी लव गोडी ॥ वर्णु सर्व नाडि कि नि कोस्या २७ अथ एतदर्थश्लोक प्रमाण माह ॥
ब्रंह्मांडे रचना स्तिया पि सकलाचा स्थि नि देहे द्वयो निणादंड सुमेरु रत्न रव गणस्ता
रा: कचाभ्रुरुहा: ॥ द्रीणा नीह सुध ानवश्वसरी तो नाड्य: शशी मान संस्वेदा द्यास्त्वथा
सिध बोत्र कथी तागंथस्य किंचिद्द्वया त्रू ॥ [illegible] ॥ विवाहैर्थ मन्नंम्म विद्या निधनैमे वच ॥ पं म
चैना निह स्वज्यंत्ते गर्भस्थ स्येव देहिनां ॥ [illegible] ॥ आभासेत्ते जीवं शिवो देहास्थु नाद यो हृदि ॥
मनसा नरकं भुक्ते ब्रंह्मादीनां पदानि च ॥ ३२ ॥ देहादि सर्वं भ मचास्ति विद्या बिद्यादि
कार्यंत्व भिमान जीवं ॥ शेषं जगत्सर्व मिदं विभाति त ब्रह्म सर्वैर्स मान मस्ती कल्प त्र
नाया बहु विधा कथं यांति च मे हृदि ॥ तेषां पातुः कुश्र मार्गत्ति ष्ठते तं नु शोध्य तां ॥ ३४
म्लतं रुदंति जीवंत: स्वीयं ज्ञात्वानस श्वतान् ॥ स्युते परस्परं केनु विचारं गुरु रव त्व

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(८)

मुं॰ गर्भस्तस्य विमानीतं मृते सति समागमे ॥ ज्ञात्वेतियां तिकं मूढः संहेग्रेकूर्तु
७ भिछति ॥ पंचभूतात्मको देहः प्राणी नामस्वयं कथं ॥ तेषांशायत्रतत्र गछंति मं
स्वेछया तथा ॥१७॥ अभंग पंचभूतात्मक देह हा दारुका ॥ प्राण्या तुझा जाहाला
कैसा तोचि ॥१॥ प्राण्या देहाचा तु काय खेळतोसि ॥ कारे गुंततोसि मायेतनूर
ना प्राण्या देहतु ज्ञा असेंत्रा श्वत ॥ गुंततां मायेंन बरे होतें ॥३॥ भाडे करी जनी राहे
अन्याघरी ॥ ह्मणती घरधणी काय त्याचें ॥४॥ घरस्वामि जेव्हा काढितो पिटुन ॥
सहज सांडुन जायतेव्हा ॥५॥ तुक्षु मण ह्मणे अनुभव जनि ॥ दिसतो नयनि प्र
क्षेय हा ॥६॥ श्लो॰ हं हंकृतिरिंद्रियाणि च मनो बुद्धिस्तु देहो पि न प्राणा ने
व तथा गतिश्च विषयाश्चौको दियत्संचकं ॥ स्थूलो नैव कृशो मृतस्तु ईजेरा ७
पिता दियद्वंजनं जातो नैव सदेहचा स्मिं सततं व्याप्येद मंत बहिः ॥१८॥ अभं॰ पि

Rajwade Sanshodhan Mandal Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(6A)

लोक	स्थाने	हादशा	आत्म	उद्भव
सत्य.	म.ध्री	शीर्ष	कर्म	परब्रह्म
तप.	भ्रूमध्य	मुख	तीर्थे	सर्वेज्ञ
जन.	कंठ.	बाहु	व्रते	माया
मह.	वक्ष	हृदय	दाने	महत्तत्व
स्वर्लो	उदर	उदर	तप	अहंकार.
भुवः	कुक्षि	कटि	वैराग्य	आकाश.
भूर्लो	नाभि	नाभि	उपास	वायु
पाताळ	कटि	गुह्य	भक्ति	तेज
रसातल.	ऊरु	ऊरू	योग	आप
महितल	जानु	जानु	ऐश्वर्य	पृथ्वि
तळातळ	जंघा	जंघा	ज्ञान	औषध.
सूतल	गुल्फ	चरण	विज्ञान	अन्न
वितल	पादौर्ध्व		ऊर्ध्व	रेत
अतल	पातळ		मुद्रा	पुरुष

षड्ऊर्मि	अज्ञाना	पिपासा	शोक	मोह	जरा	मरण
षड्रिपु	काम	क्रोध	लोभ	मोह	मद	मत्सर
षड्रस	आम्ल	तिक्त	क्षार	कटु	गोडु	कषाय
षड्विकार	अस्ति	जायते	विवर्धते	विपरिणमते	अपक्षीयते	विनश्यती
षट्शास्त्र	धर्मशास्त्र	वेदांशास्त्र	योग	न्याय	सांख्य	बौद्ध
उपशास्त्र	व्याकरण	ज्योतिष	शिल्प	शृंगार	सर्प	वैद्य
वेदांग	शिक्षा	व्याकरण	निरुक्त	सूत्र	छंद	ज्योतिष
षट्दर्शन	चंद्र	जळ	अग्नि	सूर्य	पृथ्वि	आकाश

जंबुद्वीप	त्वचा	क्षीरसागर	मूत्र.	समद्वीपे
शाक	मांस	क्षीर	नेत्रोदक.	समसागर
शाल्मलक	मज्जा	दधि	वीर्य.	
कुश	वसा	घृत	कफ.	
क्रौंच	शिरा	इक्षुरस	लाळा	
गोमेद	मेद	मद्य	रक्त	हे स्थुळवारी
पुष्कर	स्नायु	स्वादूदक	घर्म	रीभाग

आकाश	रोम	घर्म	निद्रा	रोम	हं भ्र.
वायु	त्वचा	लाळ	आलस्य	गम	मदं.
तेज	मांस	रक्त	कांति	चळण	लोभ
आप	नाडी	वीर्य	तृषा	भ्रंसा	क्रोध
पृथ्वी	अस्थि	मज्जा आ०	क्षुधा तेज	बळ वी०	काम
					आ

(७) अभंग पंचीकृतपंचभूताचा विवेक ॥ तामसांशात्मक स्थूळदेह १ येकायेका भू
ताचे पाचपाच गुण ॥ करितो वर्णन अनुक्रमे ॥ २ आस्ति नाडि नख त्वचा आणि
६ रोम ॥ ऐसे पंच गुण पृथ्विचे ॥ ३ ॥ मांस रक्त वीर्य लाळ आणि घर्म ॥ उदक हे जाण
ण पंचरूप ॥ ४ ॥ क्षुधा तृषा रति निद्रा आलस्य ॥ देहात तेजास गुण हीच ॥ ५ ॥
उक्षेपावक्षेप गमनाकुंचन ॥ वायु प्रसारण पंचविध ६ कामक्रोध दंभलो
भमोह ऐसे गुण जाण आकाशाचे ७ वळखावे ऐसे पंचविस गुण म्हणे ल
क्षुमण लघुखुण ८ अभंग ॥ रजोगुणात्मक सूक्ष्म हे शरीर ॥ सांगतो विस्ता
रग्रंथाधारे ॥ १ व्योम वायु तेज आप पृथ्वि पाच ॥ माहाभूते पाच अनुक्रमे २
शद्ब येक गुण अहे आकाशाचा ॥ द्विगुण वायुचा शद्ब स्पर्श ॥ ३ ॥ शब्द स्पर्श ६
रूप तेज हे त्रिगुण ॥ साक्षात प्रमाण सांख्यासि ४ चतुर्गुण आप मही पं
च गुण ॥ गुरुमुखे खुण समजावी ॥ ५ ॥ आकाशादि क्रमे करुन सांगतो ॥

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(7A)

ग्रंथ वाढेलतो ह्मणोनिया ६ श्रोत्र त्वचा चक्षु जिव्हा आणि घ्राण ॥ ज्ञानेंद्रिय जाण पं
चक हे ७ ज्ञानेंद्रियांच्या त्या विषय देवता ॥ सांगतसे आता अनुक्रमे ॥८॥ शब्द
स्पर्श रस रूप गंध हेच ॥ विषय हे पांच वोळखावे ९ दिशा वायु रवि वरुण अ
श्विनि ॥ आणि क्रमे करुनि देवताह्या १० कर्मेंद्रिय आता मुख पाणि पाद ॥ पा
हे यु रे उपस्थ पंचकें ॥११॥ वचन आदान गमन विसर्ग ॥ आनंदादि चांग क
र्मे त्यांचि ॥१२ कर्मेंद्रिय अग्नि इंन्द्र । वेछु खला ॥ नैऋति देवता प्रजापति
प्राणापान व्यान आणिक उदान ॥ वोळखा समान पंच प्राण ॥१४॥ हृदयादि
स्थाने असे गुदद्वार ॥ सर्व शरीर कंठ नाभि ॥१५॥ सर्वां देहि प्राण करी
ऊर्ध्वगमन ॥ अखंड अपान अधोगति ॥१६॥ प्राण बारा अंगुळे येत न
से बाहेर ॥ जातसे भीतर अष्टांगुळे ॥१७॥ उदान कोपता प्राणि मरतसे ॥
नाडि पाशितसे समान हा ॥१८॥ भक्षिले पदार्थ तयाचा जो रस ॥ पाचितो

सर्वांसव्यानवायु ॥१९॥ नागकूर्मकृकल देवदत्तादिक ॥ उपप्राण लेखधनं
जय २० उद्गार निमेष क्षुधिपासा जाण ॥ कर्म ही जृंभण शोकादिक ॥ २१
येक्काचवायुचा दाहावर्ती जाण ॥ भेद तो कर्मानेपावतासे ॥ लक्षुमण म्हणे कृ
रिता ऐसा बोध ॥ लाभे सहज नोंध प्राणियासि ॥ २२ ॥ अं० सात्वीक अंत्रा
कृ र्मदेह लोकारण ॥ ऋषि मत जाण बहु भासे ॥ १ ॥ अहंकार चित्त बुद्धि आणि
मन ॥ एक अन्तःकरण चतुर्विध ॥ चंद्र तो चि असे देवता मना चि ॥ रतीरे
त्याचि संशय हा ॥ ३ ॥ निश्चय ही स्वामी बृहस्पति ॥ ऐशी वोळखावी बु
द्धि देही ॥ अहंकार नाम तयाचि देवता ॥ रुद्र असे स्वतावर्ती गर्व ५ चि
चि त्तीं चेतना वोळखावि वृत्ती ॥ जाण देवतातिईश्वर स्याची ॥ अंतःकरणा चाप
रमात्मा देव ॥ स्मृति हा स्वभाव अंत गर्व ७ लक्षुमण म्हणे ऐसे कळल्यावर ॥ मगरे ई
श्वर दूर काय ॥ ८

Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

महाभूते	आकाश	वा॰	तेज	आप	पृथ्वी
गुण	१	२	३	४	५
ज्ञानेंद्रिय	श्रोत्र	त्वचा	चक्षु	जिव्हा	घ्राण
विषय	शब्द	स्पर्श	रूप	रस	गंध
देवता	दिशा	वायु	रवि	वरुण	अश्विनिकुमार
कर्मेंद्रिय	वाक्	पाणि	पाद	वायु	उपस्थ
क्रिया	वचन	अदान	गमन	विसर्ग	आनंद
देवता	अग्नि	इंद्र	विष्णु	नैऋति	प्रजापति
पंचप्राण	प्राण	आन	व्यान	उदान	समान
स्थाने	हृदय	गुद	सर्वशरीरी	कंठ	नाभी
तत्कर्म	उर्ध्वगमन	आधोगति	शरीरपोषण	उत्क्रमण	सर्वनाडीरसादि
उपप्राण	नाग	कूर्म	कृकल	देवदत्त	धनंजय
तत्कर्म	उद्गार	निमेष	क्षुधिपास	जंभण	शोक

		प॰	आ॰	ते॰	वा॰	आ॰
अंतःकरण		अहंकार	चित्त	बुद्धि	मन	अंतःकरण
देवता	५	रुद्र	ईश्वर	ब्रह्म	चंद्र	परमात्मा
वृत्ति	५	वृत्ति	गर्व	चेतना	निश्चय	स्मृति

अथ प्रकारांतरेण स्थूलसूक्ष्मादि देहचतुष्टय वर्णयति ॥ श्लोक ॥ ॐकाररूपिणं देवं यो जानाति शिवं स्वयं ॥ अस्य देहं स्थितं योगी प्रणवेभावयेत्सदा ॥ १ स्थूल सूक्ष्म कारणं स्वरूपमत्र दृश्यते ॥ तास्य

तां जगत्तु यश्च तत्तु सर्वमीश्वरः ॥ एक एव स्सोप्यनेकधा भवद्यथा तथा ॥ सूत्रधारि
(१) वत्करोति खेलन पृथक् स्थितः ॥ २० ॥ अभंग ॥ स्थार्द्धत्रय हस्त आसे देह स्थूल ॥
बोलती सकल ग्रंथा ठाई ॥ १ ॥ जाग्रती अवस्था ही चे दृष्टि स्थान ॥ असे रक्तवर्ण
रजोगुण ॥ २ ॥ विधाता देवता त्याची क्रियाशक्ति ॥ वैखरी भारती प्रथम पाद ३
तदभिमानी हा विश्व रे संज्ञक ॥ ऋग्वेद भूर्लोक त्रिकूट नाम ॥ ४ ॥ आकार ती मात्रा उ
दात्त रे स्वर ॥ कोश निरधार अन्नमय ॥ ५ ॥ जड देह हा चिह्नणे लक्षुमण ॥ करा
निरशान गुरु मुखे ॥ ६ ॥ ग हा सूक्ष्म देह अंगुष्ठ प्रमाण ॥ असे श्वेतवर्ण सत्त्व
गुण ॥ होतेस्व प्रावस्था कंठस्थानी ॥ १ ॥ तैजस अभिमानी भुवर्लोक ॥ २ ॥
येथ ज्ञानशक्ति माधव देव देवता ॥ यजुर्वेद निरूता दुसरा पाद ॥ ३ ॥ मध्यमा
हि वाचा अनुदात्त स्वर ॥ मात्रा ती उकार बोलियेलि ॥ ४ ॥ लक्षुमण ह्मणे प्रा
णमय कोश ॥ श्रीहाट तयास नाम आहे ॥ ५ ॥ आता निराश नकारण देहाचे ॥

Joint Project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan Mumbai.

पवार्धतयाचेप्रमाणरे॥१॥सुषुप्तिअवस्थानि॥हृदयस्थानि॥प्राज्ञअ
(१A) भिमानिरूद्रदेव॥२॥याचान्नयामवर्णअणितमोगुण॥सामवेदज्ञानद्रव्य
शक्ति॥३॥मनोमयकोशमात्रातीमकार॥स्वरीतरेस्वरीतिसरापाद॥४॥ल
क्षुमणह्मणेवाचाहीपश्यंती॥गोल्हाटाचीवस्तीस्वर्गलोकी॥५॥माहाकार
णतोमसुराप्रमाण॥देहनीळवर्णशुद्धसत्व॥६॥तुर्यावस्थेचेअसेमुध्नी
स्थान॥चतुर्थचरणगायत्रीचा॥१॥प्रत्यकूअभिमानिदेवताईश्वर॥
प्रचयरेश्वरइछाशक्ती॥अथर्वणवेदब्रह्मभुवनलोक॥अर्धमात्रा
लेखपरावाचा४ओढपीटनामज्ञानमयकोश॥लक्षुमणदासवर्णितसे५
आतापुढेएकअनंदमयकोशअतीकारणासह्मणताति॥१॥उन्मनी
नीनामवर्णातीत॥देवविश्वनाथअनियाच्यी॥२॥कोशात्रानभानिरंजन
रूप॥स्वप्रकाशब्रह्मस्वयंज्योति॥३॥लक्षुमणह्मणे देहहेजाणिले॥

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(10)

मुल्कुरेहोईल्लुअनयासे ४ हृदयकमलअष्टदलअसे ॥ तेथे भ्रमतआसे
निस्यवायु ॥१॥ पुर्वी पत्रीवायुसंचारकरिता ॥ रणाप्रतिइच्छाहोतसे ॥२॥ भो
३३ ति जनाचिइच्छाअग्निपत्रावरि ॥ क्रोधनिरंतर दक्षपत्रीं विषयाचिईछाने
त्र्३ति पत्रावनी ॥ हर्षहोयचिंपश्चमेचा ॥४॥ गमनवायुचाअनंदउतरे ॥
राजदर्शनरेईशान्येचा ॥५॥ वसुंधरातलजेव्हाचेंचालेल ॥ पवननिघे
ल्नसोवलाअंगुलें ॥६॥ आपनलबारातेजआणंगुले ॥ वायुवेदांगुलेव्यो
मशून्य ॥ एकपत्रिसूर्यअडिचघटका ॥७॥ अन्यपत्रीलेखाचंद्रमा ३३
चा ॥८॥ ऐसाप्रदक्षिणाअहर्निशीत्तीन ॥ रविचंन्द्रजाणकरितातिं ॥९॥
एकविससहस्त्रजपम्हाहात्रात्त ॥ स्वरशास्त्रमतेऐसेअसे ॥१०॥ लक्षुम
ण म्हणेलयाचाअनुभव ॥ जाणेलैदेवस्वयेअसे ॥ श्लोक ॥ सोहंमंत्र
विवरणंषट्चक्ररचनायुतं ॥ संक्षेपेण वदेचाथदिव्यज्ञानकरंपरं ॥१॥ त

...of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com